

Dinin Anlaşılmasında Kültürel Etki

FATİH ÖZKAN^a

Geliş Tarihi: 24.09.2016 | Kabul Tarihi: 30.10.2016

Öz: Bu makalede, dinle kültür arasındaki işlevsel benzerliklere, özsel ayrımlara ve olağan ilişki türlerine dikkat çekilmiştir. Din insanın kendi öz varlığı hakkında bilinç kazanma ve içinde bulunduğu hayata anlam verme, onu değiştirme ve dönüştürme gibi işlevlere sahiptir. Diğer taraftan hayat, her türlü beşeri faaliyeti içinde barındıran bir kültür ortamında anlam kazanır. Dolayısıyla inancın kültüre karşı takınması gereken tavır önem kazandığı gibi, kültürün de inancı anlam ve ifade kalıplarına dökme işlevi öne çıkar. Konu, sadece entelektüel düzeyde tartışılan bir konu olmanın ötesinde her daim insanların hayat pratiklerini ilgilendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din, kültür, sosyal değişme, din ve kültür ilişkisi, kültürel etki.

^a Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
fozkantr@hotmail.com

Cultural Effect in Understanding Religion

FATİH ÖZKAN

Received: 24.09.2016 | Accepted: 30.10.2016

Abstract: Din, Kültür, Sosyal Değişme, Din ve Kültür İlişkisi

In this article, It is drawn attention to functional similarities, essential differences and ordinary forms of relationship between religion and culture. Religion has functions such as gaining awareness about its own being, giving meaning to life, changing and transforming it. On the other hand, life becomes meaningful in a culture environment that contains all kinds of human activities. Therefore, it is important that the attitude that faith should take in relation to culture, it is also important the way of understanding and expressing of the culture to the faith. The issue is not just a matter of debate at the intellectual level. However, it is constantly concerned with people's life practices.

Keywords: Religion, culture, social change, religion and culture relationship, cultural effect.

Giriş

Dinin muhatabı olarak insan, toplumsal bir çevre içinde varoluşa gelir. Din duygusu bu çevrede edimselleşir. Dolayısıyla din, toplumsal yapı ve kültürel unsurlarla sıkı bir münasebet halindedir. Toplumun tarihinden tevarüs eden bilinç halleri, kullanılan dil, edinilen değer hükümleri başta olmak üzere bütün kültürel unsurlar fertlerin dini anlama ve ifade etmelerinde önemli rol oynar.¹

Kültür (culture) sözcüğü Latince kökenden gelmekte olup eklemek ve işlemek anlamlarına gelmektedir.² Ziraat kavramının kökenini teşkil eden Latince “agri-cultura” kavramı da ıslah etmek suretiyle ekilen, işlenilen alan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kültür kavramının kökeninde, insanın bilinçli bir müdahalesiyle, tabii olanın beşeri olana dönüşmesi vurgusu yer almaktadır. Örneğin “kültür mantarı” kavramı, üretim süreçleri itibarıyla doğal mantara yapılan beşeri müdahaleyi ifade etmektedir.

Peter L. Berger, insanın diğer canlılar gibi kurulu ve verili bir dünyası bulunmadığını ve kendi gayretleriyle bir dünyanın kurulmasının zorunluluk olduğunu ileri sürer. Buna göre, “Dünya kurma sürecinde insan, kendi çabasıyla kendi enerjisini toplar ve kendisine bir istikrar temin eder. O biyolojik anlamda bir insandünyasından sıyrılırken, beşeri bir dünya inşa eder. Bu dünya elbette ki kültürdür.”³ Ona göre, kültür, insanın ürettiklerinin toplamından ibarettir. Onun bir kısmı maddidir, bir kısmı da manevi. İnsanın dünya kurma aktivitesi her zaman ve kaçınılmaz olarak kolektif bir girişimdir. Dolayısıyla toplum, kültürün sadece bir sonucu değil, aynı zamanda temelidir. Ancak toplum içinde kültürel aktiviteler süreklilik kazanır.⁴

Bir toplumun kültürü, onun kendisine has davranış biçimlerinden ve bunların temelinde bulunan tanzim edici inançlar, değer-

¹ Fatih Özkan, *Din Kültür İlişkisi*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1997, s. III.

² Glynnis Chantrell (ed.), *The Oxford Dictionary of Word Histories*, Oxford University Press, 2002, s. 14.

³ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993, s. 32.

⁴ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 33-34.

le ve normlardan oluşur.⁵ İnsan bu kültürün içinde hayat bulur ve bu kültürün ürünüdür. Berger'in ifadesiyle, "her bireysel biyografi, hem kendinden önce var olan hem de ondan sonra var olacak toplumun tarihi içerisinde bir perdedir."⁶

Kültürü, bir topluma özgü yerleşik düşünce ve davranış kalıplarının tezahür biçimleri olarak alırsak, dinin taleplerinin yerleşik düzene ait alışkanlık ve normlarla bir etki-tepki sürecini doğuracağı açıktır. Dinin de bir toplumda zamanla kendisine ait bir kültür oluşturduğunu düşünürsek, dinle kültür arasında zaman zaman iç içe geçmeler, zaman zaman da zıtlıkların ortaya çıkmasını öngörebiliriz. Bu durumda din ve kültür ilişkisi bağlamında, kültürel kapsayıcılık, kültürün din tarafından şekillendirilmesi ve karşılıklı etkileşim modeli gibi bir takım modelleri göz önüne alabiliriz. Şimdi bunları sırasıyla ele alalım.

1. Kültürel Kapsayıcılık

İnsan tekleri büyük çapta kişilik ve kimliklerini bir kültür ortamı içinde kazanırlar. İnsan doğduğunda, fert olarak kendini kültürel bir ortamda bulur ve bu ortamın içinde varoluşa gelir. Tarihi seyir içinde âdetler, alışkanlıklar ve teamüller yoluyla toplumun genlerine nüfuz eden zihinsel, moral, sosyal, siyasal ve sanatsal unsurlardan oluşan kültürel yapı, topyekün ferdi etkisi altına alır. Bu anlamda fertler toplumun tarihi ve kültürel durumunu yansıtır. "Kültür, toplumu toplum yapan şeydir, kendisi de aynı zamanda bir bütün olarak toplumun mahsulüdür."⁷ Yani toplumla kültür arasında birbirini inşa eden diyalektik bir ilişki vardır.

Necati Öner kültürü, somut bir takım eserlerden çok, bu eserleri meydana getiren bilgi olarak ele almıştır. Buna göre "kültür, insanın var olanlar hakkında hangi yolla olursa olsun edindiği bilgiler ve bu bilgilere dayanılarak ortaya konulan eser ve davranışlardır."⁸ Yani her ne kadar bir kültürün varlığını, ortaya konan eser ve

⁵ Mümtaz Turhan, *Cemiyet İçinde Fert*, MEB yayınları, İstanbul, 1983,

⁶ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 29.

⁷ Thomas S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1981, s. 31.

⁸ Necati Öner, "Kültür", *Felsefe Dünyası Dergisi*, c. 1, sayı 2, Ankara, 1991, s. 2.

davranışlardan anlasak da göz önünde bulundurmamız gereken husus, bunların bilgiye dayalı arka planıdır. Eliot'un da belirttiği gibi, "En geniş anlamıyla kültür, soyut olanı anlayabilme ve kullanabilme olarak tanımlanabilir. Bu nedenle kültürlü insana entelektüel insan deriz."⁹ Kültür, hayata ilişkin meselelerin bütününe kuşatır. Eliot'a göre, siyasi, ekonomik ve kültürel meseleler, birbirinden ayrı düşünülemez. Siyasi ve ekonomik hayatı, etkisi dışında bırakan bir mahalli kültür cereyanı nostaljiden öteye gitmez. "Eğer bir kültürün gelişmesi bekleniyorsa, bu kültür birbirini ve kültürün bütününe besleyen alt kümelerden oluşmuş bir güneş sistemi gibi olmalıdır."¹⁰ Buradan hareketler şöyle bir yargıda da bulunabiliriz. Bir toplumda kültürel uzlaş yoksa siyasi ve ekonomik teşebbüsler genel uzlaşmayı sağlayamayacaktır.

Kültür, var olana bakış ve algılayış tarzımızı büyük oranda belirler. Biz bütün anlamlarımızı kavramlarla sağlarız. Örneğin Araplar, geçmişte toplumsal hayatın merkezi figürlerinden biri olan deveyi, iki yüzden fazla kavramla tanımlamışlardır. O halde kullandığımız dilin anlama süreçlerimize olduğu kadar inancımızın şekillenmesi üzerinde de tesirleri olacaktır.¹¹ Türk dilinde yer alan rahmet, merhamet, şefkat, bereket, kanaat, vahdet, hakkaniyet, meşveret, muhabbet, masumiyet, hamiyet, emanet ve emniyet gibi kavramlara dikkatle eğildiğimizde dilin, itikadî bir hüviyet kazandığını, dil sahasında dinî bir kültür oluştuğunu kolaylıkla fark edebiliriz. Dilin, kültürün en temel unsuru olduğunu düşünürsek, dindarlaşma sürecinin dilin imanı anlamlandırma süreciyle paralel bir yol aldığını söyleyebiliriz. Kullanılan dilin imkânları, inancın ifadesinde etkili olmaktadır. Kullandığımız dil var olanı ne kadar iyi resmederse varlık bilincimiz de o kadar derinleşmektedir.

Dilin yanı sıra değerler de inanç dünyamızı şekillendirmekte-

⁹ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s. 13.

¹⁰ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s. 39.

¹¹ İnsan dili öne kavramsallaştırır, sonra bu kavramları anlamlandırır ve en sonunda da onu yorumlamaya girişir. Böylece toplumsal anlamda bir dönüştürme ve yaratıcı düşüncüyü ortaya koyar ve kültür oluşturmaya başlar. Bkz. İlyas Altuner, "Dil, Anlamlandırma ve Yorumlama Üzerine Bir Deneme", *Beytulbikme An International Journal of Philosophy*, Vol. 2, No. 1, 2012, s. 79 vd.

dir. Örneğin değer olarak ferdiyetçiliğe mi yoksa kolektivizme mi önem veriyoruz? Ferdiyetçiliğe önem veriyorsak inancı da büyük ölçüde ona göre, kolektivizme önem veriyorsak ona göre anlarız. Bilgeseven, konumuzla ilintili olarak Talkot Parsons'tan bir alıntı yapar: "Bir kültürün belirli bir şahsiyet tipinin veya hiç olmazsa belirli hususlarda aynı davranışları gösteren çeşitli şahsiyet tiplerinin ortak noktalarının tespit edilmesi, -belli başlı- davranış kaidelelerinin toplumun bütününe yayılmasını mümkün kılar."¹² "İnsan, içinde yaşadığı dünyaya kendi değerleri çerçevesinde şekil verir, adeta kendi değerlerini 'tabiat' üzerine işler. Bundan dolayı 'tabii dünya' ile üzerinde yaşayan 'insanın değerleri' arasında birebir bir ilişki bulunur. Tabiat ile kültür arasında var olan bu ilişkiden dolayı milletler için vatan toprağı, kültürel değerlerden bağımsız düşünülmemeyeceği için kutsallık taşır."¹³

İman, kültürün kendisini şekillendirmesinden kurtulmayı hedefler. Ama bu hem mümkün değil, hem de arzu edilir bir durum değildir. Mümkün değildir, çünkü insanlar imanlarını anlamaya çalıştıklarında kendi kültürel birikimlerini ve kendi dillerinin imkânlarını kullanmak zorundadırlar. Arzu edilir bir durum değildir, çünkü iman ciddiye alınacak bir kabul ise onun insanların toplumsal hayatlarına kazandıracığı bir katkısı olmalıdır. İman, dünyada bir anlam ifade etmelidir.¹⁴ Eğer bir anlam ifade etmiyorsa teorik bir söylemden öteye geçmez.

Dünden bugüne, özellikle ilkel toplumlarda kültürün din üzerindeki etkisini gösteren pek çok örneğe rastlarız. Nitekim tarımcı toplumların tanrılarına 'Toprak Ana', akarsu yataklarında yaşayanların 'Bereket Tanrısı', denizci toplulukların ise 'Koruyucu Mabut' adının vermeleri; anaerik toplumlarda 'kadın tanrıçalar'ın, babaerik toplumlarda ise daha çok 'erkek tanrılar'ın öne çıkması, kültürün din üzerindeki etkilerini ortaya koyan örneklerdir.¹⁵ Yüksek

¹² Amiran K. Bilgeseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 192.

¹³ Recep Kılıç, "Din ve Kültür", *Din Bilimleri 2*, ANKUZEM Yayınları, Ankara, 2006, s. 312.

¹⁴ Kılıç, "Din ve Kültür", s. 312-315.

¹⁵ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kapsüz, AÜİF Yayınları, Ankara, 1964, s.66.

dinlerin algılanışında bile toplumsal özelliklerin etkili olduğuna dair pek çok örnek vardır. Mesela, Hind Hristiyanları arasında Hindu-lardan alınmış kast düzeni bulunduğu gibi, aynı bölgede yaşayan Müslümanların da yer yer söz konusu karstları meşrulaştırdıkları görülmektedir.¹⁶ Ancak, Wach'ın deyiimiyle, kültürel şartlar 'süb-jektif din'den çok 'objektif din' üzerinde etkisini gösterir.¹⁷

Özetle insan elinden çıkan kültürel ürünler, zaman içinde onu kullanan kimselerce artık neredeyse değiştirelemeyen kendine özgü bir varlığa sahip olur. Örneğin bir kara-saban, onu tasarlayanlarca ne düşünülen ne de öngörülen amacına uymayacak ölçüde, onu kullanan kimselerin zirai faaliyetlerini ve olasılıkla hayatlarının diğer alanlarını tanzim etmeye zorlar. Bu kültürel etki, kültürün maddi olmayan unsurlarında daha belirgindir. Örneğin insan bir dil icat eder, sonra hem konuşmasının hem de düşünmesinin o dilin grameri tarafından belirlendiğini görür. Yine değerler üretir ve sonra bakar ki onlara muhalefet ettiğinde suçluluk duygusuna kapılır. İnsan güçlü bir biçimde kendisini kontrol etmek üzere karşısına dikilen müesseseler kurar. Berger'e göre insan ile kültür arasındaki bu ilişki, sihirbazın çırağı hikâyesi ile oldukça yerinde tasvir edilir.¹⁸

2. Kültürün Din Tarafından Şekillendirilmesi

Din ile kültür arasındaki etkileşim konusu ele alındığında, bunun daha çok dinin kültür üzerindeki etkisi biçiminde algılandığını görmekteyiz.¹⁹ Doğrusu büyük dinler söz konusu olduğunda, bu algıyı doğrulayan haklı sebeplere daha kolay ulaşabilmekteyiz. İnsanların bireysel hayat serüvenlerine bakıldığında da onların tecrübelerinde inanç ve itikada yönelik hususların önemli bir yer tuttuğu görülür. Tarihsel tecrübe de dinin kültür üzerindeki etkisinin ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. İlk insanın aynı zamanda

¹⁶ Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, Konya 1995, s. 128-129.

¹⁷ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İFAV Yayınları, İstanbul, 1995, s.292.

¹⁸ Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 33-34.

¹⁹ Örneğin Hint toplum ve düşünce hayatı dinin etkisinde ortaya çıkan ve zamanla dinsel metinlerle dönüşen bir durumu ortaya koyar. Bkz. İlyas Altuner, "Upanişad Metinlerinde Varlık Düşüncesi", *İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 6, 2015, s. 47 vd.

ilk peygamber oluşu, ilahî iradenin tarihi süreçlere müdahil konumunu kavramamız açısından anlamlı olacaktır.

Berger, konuya ilişkin olarak Eliade'dan şöyle nakleder: “Tarihi perspektiften bakıldığında insan dünyalarının büyük bir kısmının kutsal dünyalar olduğu görülür. Gerçekten de kuvvetle muhtemel bir şey varsa o da insanın ancak kutsal yoluyla ilk aşamada bir kozmos tasavvur etmesinin mümkün olabileceğidir.”²⁰ Buna göre kültür büyük ölçüde bir dine bağlı olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Dini kültürün basit ahlaki bir unsuru gibi görenler bir yanlıgı içindedirler.²¹ “Din insanın dünya kurma girişiminde hayati bir rol oynamaktadır. O insanın kendi öz manalarını realiteye taşıması suretiyle kendini açığa vurmasının en yüce ifadesidir. Başka bir deyişle din evrenin tamamını insan açısından manidar bir varlık olarak kavramanın cüretkâr bir ifadesidir.”²² J. Maritain, de dinin kültür ve sanata nüfuz etmesini, onları sonsuzlaştırması olarak görüyor. Ona göre Tanrı ile ilişki kurmayı, sadece kendi güçleriyle yetinen insan aklı, insanların ve toplumun iyiliğini temin edemez.²³

Din bir yönüyle kültürün içinde bir yönüyle de onun üstündedir. Dinin kültürün içinde olması, bir takım insani pratikler ve toplumsal teamüller aracılığıyla fertlerin hayatında aktüellik kazanmasındandır. Dinin gayesi yalnız ahiret mutluluğu temin etmek değil, aynı zamanda insanların ferdi ve toplumsal hayatında etkin bir rol üstlenmektir.

Dinin inanan insanların hayatlarının her evresine müdahil olması yani insanın bireysel ve toplumsal hayatı ile ilgili düzenlemeler öngörmesi, ona inanan insanların amelî ve itikadî tutumları üzerinde tayin edici bir misyon yüklemektedir. Örneğin Müslümanların tarih boyunca oluşturdukları gelenek, görenek, âdet ve alışkanlıkların oluşturduğu bütün kültürel unsurları, İslam'dan bağımsız olarak ele almak ve anlamlandırmak mümkün değildir.

²⁰ Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1995, s. 44.

²¹ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s. 19.

²² Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 58-59.

²³ Murtaza Korlaelçi, “*Din ve Kültür İlişkisi*”, Felsefe Dünyası Dergisi, sayı 8, 1993, s. 45.

Dinin, kültürü şekillendirmesi ile ilişkili olarak Hans Freyer der ki, “Din, kültürün kendinden ayrılması ve tecrit edilmesi kabil olan bir cüz’ü değildir. Belki o zihniyetiyle bütün kültür sahalarına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Sırf dünyevi davranışlardan dahi bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak kabildir.”²⁴ Her dinin nüfuz ettiği kültüre çifte tesiri vardır: “Olumlu, bağdaştırıcı ve bütünleştirici tesir veya olumsuz, yıkıcı ve birliği bozucu tesir. Her yeni din, eski anlayış ve kurumların alanları ve varlık sebeplerini kaybettikleri yeni bir dünya yaratır. Tabii ve tarihi veriler ayklanır, ayrıştırılır ve eşyanın yeni düzeni eskisinin yerini alır.”²⁵ Teoride toplum hayatına düzenleyici normlar koyan din, uygulamada öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenler.²⁶

Eliot, dinin, hususiyle Hıristiyanlığın Batı kültürünün şekillenmesi üzerinde mutlak bir tesir icra ettiğini iddia eder: “Sanatlarımızın geliştiği ve yakın zamana kadar Avrupa kanunlarının kök saldığı ortam Hıristiyanlıktır. Bütün düşüncelerimiz bu Hıristiyanlık çerçevesi içinde anlam taşımaktadır. Herhangi bir Avrupalı, Hıristiyanlığın doğru olmadığına inanabilir. Yine de onun söylediği, imal ettiği ve yaptığı şeyler, Hıristiyanlık geleneğinden doğar ve anlamını Hıristiyanlık kültüründen alır. Sadece bir Hıristiyan kültürü bir Voltaire veya bir Nietzsche yaratabilirdi. ... Eğer Hıristiyanlık yok olursa bütün kültürümüz de yok olacaktır. Sonra tekrar baştan başlamak zorunda kalırız. Size göre bir hazır elbise gibi hazır kültür yoktur.”²⁷ Eliot’a göre, Batı’daki kültürel yapının odağını Hıristiyanlık dini oluşturmaktadır. Sanat, siyaset, iktisat ve estetik gibi kültürel unsurların oluşumunda dini etkinliğin baskın rolüne dikkat çekilmektedir. Hatta öyle ki eserlerini dini olandan arındırma kaygısı güden sanatçı ve düşünürler dahi dini etkiden bağışık tutulmamaktadırlar.

Wach da buna ilişkin olarak bir toplumun temel düşünüş ve

²⁴ Freyer, *Din Sosyolojisi*, s. 79.

²⁵ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 42.

²⁶ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 7.

²⁷ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s. 135-136.

davranış kalıplarının dini tecrübe ile irtibatı iyi irdelenirse, din gerçeği ile karşılaşmamızın mukadder olduğunu belirtir ve Hegel'den bir alıntı ile görüşünü destekler: “Çin dini ölçü, Süryani dini acı çekme, Yahudi dini yücelik, Yunan dini güzellik ve Roma dini faydayı karakterize eder.”²⁸ Dinin esasını ortaya koyan bu tarz temel vurgular, toplumsal hayatta belirginlik kazanır. İşte “dinin insan topluluklarının zihniyetleri üzerindeki etkisi, aynı toplulukların toplumsal düzenlenmeleri üzerindeki etkisinden daha büyük olsa gerektir.”²⁹ Din, insanlara çevrelerindeki dünyayı ‘özel gözlük’lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlar.³⁰

Dinin en önemli fonksiyonlarından birisi de, toplumu ‘düzenlemek’ ve ‘yapılandırmak’ amacıyla belirli normlar ihdas etmesidir. Bu bağlamda her din, inananlarına olaylar karşısında ne şekilde hareket edeceklerine ilişkin belirli davranış modelleri empoze etmektedir.³¹ Nitekim J. Wach’a göre, teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, uygulama da ise öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek suretiyle onu bir dereceye kadar yeniden düzenler.³² Bu bağlamda her din, kendine özgü yeni kurumlar, örgütler, zihniyet ve dünya görüşüyle içinde doğduğu sosyal çevrede hazır bulduğu toplumsal yapı, kurum ve grupları yapısal ve fonksiyonel özellikleri ile bir takım değişikliklere uğratmakta ve yeni bir toplumsal yapının oluşmasını temin etmektedir. Din, özellikle ilk teşkilatlanma dönemlerinde bir taraftan mevcut toplumsal yapıyı değiştirirken, diğer taraftan, bir kaos veya düzensizliğe meydan vermemek için, toplumu dinî formlarla yeniden inşa etmektedir. Din, kurmuş olduğu bu yeni toplumsal yapıyı koruyucu (muhafazakar) ve sürdürücü bir kimliğe sahiptir.³³ Aynı şekilde din, toplumlara belli bir zihniyet kazandırma, toplumsal kontrol, toplumu yeniden yapılandırma ve sembolik bütünlüşmeyi sağlama gibi bir takım

²⁸ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 50.

²⁹ Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 17.

³⁰ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 50.

³¹ Y. Mustafa Keskin, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, 2004, s. 7.

³² Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı, Ankara 1987 s. 37.

³³ Davut Dursun, *Din Bürokrasisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992, s.29-31.

temel toplumsal fonksiyonları da üstlenmektedir.³⁴

Eliot, birbirinden farklı kültürlere sahip toplumların kültürlerindeki ortak vasıfları baskın hale getiren yegane gücün din olduğunu ileri sürer.³⁵ Örneğin her şeyden önce bir şehir ortamında gelişen İslam dini, benimsendiği her yerde şehirleşmeyi hızlandırmıştır. Zira Medine'ye Hicret'le birlikte kentin sosyal yaşamını belirleyen sosyo-kültürel dokusunda çok önemli değişimler meydana gelmiştir. Dinî birlikteliğin farklı coğrafyalardaki insanları, bir amaç etrafında bir araya getirebilmesinin tipik bir örneği de, dünyada dağınık halde bulunan Yahudilerin asırlar sonra Ortadoğuda tekrar devletlerini kurabilmiş olmalarıdır.³⁶

3. Karşılıklı Etkileşim Modeli

İnsanın hayatına etki eden ve insanın etkisiyle anlam kazanan iki kavramdan biri din diğeri de kültürdür. İnsan, bu iki kavramın ifade ettiği varlık sahasında hem eser hem de müessirdir. Din ve kültür, kaynakları bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte, işlevleri açısından birbirine benzer. Hatta işlevsellik açısından dini, kültürün bir unsuru sayabiliriz.

Paul Tillich, din ve kültür arasındaki ilişkiyi “karşılıklı etkileşim metodu” diyebileceğimiz bir metotla açıklar. O kültür teolojisi üzerine yazdığı bir denemesinde konuyu “din, kültürün esası; kültür de dinin ifadesidir.”³⁷ diyerek özetler. Yani buna göre insan, hem inancın taleplerini kavrayacak hem de inancıyla içinde yaşadığı kültürel ortam arasında uyumu sağlayacaktır. İnsanların temel ihtiyaçlarını göz önüne almaksızın insanlığın kurtuluşu için yapılacak her vahiy yorumu, insanlar üzerinde beklenen etkiyi uyandırmayacaktır. Dolayısıyla bir teolog, hem geniş yelpazede imanın taleplerini araştırmalı hem de beşerin ihtiyaçlarını doğru tahlil etmelidir. Kültürel durum göz önüne alınmadan inancı ifade etmek, insanların toplumsal hayatından kopuk olacaktır. Bu durumda insanlar,

³⁴ Keskin, “*Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme*”, s.18.

³⁵ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s. 135.

³⁶ Korlaelçi, “*Din ve Kültür İlişkisi*”, s. 46.

³⁷ J. Heywood Thomas, “*Paul Tillich*”, A.Ü.İ.F.D., çev. Mehmet Dağ, cilt: 22, sayı: 1, s. 243.

imana sahip olup olmamakla bir şey kazanmayacak veya kaybetmeyeceklerdir.

“Teistik dinler söz konusu olduğunda din, bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, müminlerine bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O, bir değer koyma, değer biçme ve yaşama tarzıdır.”³⁸ Ancak, din ve kültürün karşılıklı ilişkisini söz konusu ettiğimizde farklı dinleri ve bunların her birine ait farklı din anlayışlarını da göz önünde bulundurmamız gerekmektedir.³⁹ Konumuzla ilişkili olarak İslam ve Hıristiyanlık bağlamında vahiy konusunu ele alabiliriz. Zira din-kültür ilişkisinin anlaşılmasında vahiy anlayışları belirleyici bir konumda yer almaktadır. Recep Kılıç’ın konuyla ilgili tespit ve tasnifini dikkate aldığımızda, örneğin İslam’da vahiy, Tanrının belirli hakikatleri önerme formunda bildirmesi olarak anlaşılan ‘önerme merkezli model’de ifadesini bulur. Oysa Hıristiyanlıkta, Tanrının Hz. İsa’ya hulul ederek kendisini ifşa etmesi olarak anlaşılan ‘kişi ve olaylar merkezli vahiy modeli’ öne çıkar. Önerme merkezli vahiy, dinde müstakil bir bilgi kaynağıdır. Kişi ve olaylar merkezli vahiy anlayışında ise önce hulul olayı meydana gelir, sonra bazı insanlar bu olayı vahiy karakterli olarak anlayıp yorumlarlar. İşte bu tanıklığın ifadesi olan tarihi vesikalar, kutsal kitabı oluşturur. Konuyu din ve kültür ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, Hıristiyanlıkta dini olan her şey bir yorum meselesi halini aldığından teoloji insan merkezli olmaktadır. Böylece Hıristiyanlık söz konusu olduğunda din ve teoloji kültür tarafından üretilmekte ve şekillenmektedir. İslamiyet söz konusu olduğunda esas itibarıyla kültür üreten veya şekillendiren bir din ile karşı karşıya bulunuruz. Bu nedenle din ve kültür ilişkisini, Kılıç’ın deyişiyle Hıristiyanlıkta ‘kültür içinde üretilen din’, İslam’da ise ‘kültürü şekillendiren din’ olarak tanımlayabiliriz.⁴⁰ Kavramları birlikte ifade edecek olursak Hıristiyanlıkta kültürel dinden, İslam’da ise dini kültürden bahsedebiliriz. Tabii olarak dini, özün

³⁸ Kılıç, “*Din ve Kültür*”, s. 313.

³⁹ Hasan Onat, “*Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur’an’ın Rolü*”, 1. Kur’an Sempozyumu, Ankara, 1994, s. 415.

⁴⁰ Kılıç, “*Din ve Kültür*”, s. 314-315.

belirsiz bir hal aldığı bütün dinî süreçleri, kültürel din olarak tanımlayabiliriz.

Gerçek şu ki hiçbir dini hareket doğuşunda taşıdığı dinamizmi sonuna kadar sürdürmemektedir. Özellikle yaşadığımız modern çağda, iletişim ve ulaşım araçlarının hızlı gelişimiyle birlikte kültür alışverişi hızlanmış ve toplumsal ilişkiler fevkalade girift bir hal almıştır. Bu durum, bazı toplum kesimlerinde dini örgütlenmeyi güçleştirmiş, bir takım dünyevi teamüller daha etkin hale gelmiştir. Yani günümüz dünyasında dinî esasların toplumsallaşması için yeni imkanların devreye konulmasını gerekmektedir. Hans Freyer bunu şöyle ifade ediyor: “Birçok kültürel faaliyetin dünyevileşmesi sonucunda ortaya çıkan bu gelişme, önlenmesi kabil olmayan zaruri bir gidiştir. Hiçbir modern kültür kendisini bu akıştan kurtaramaz.”⁴¹ Freyer, saptamalarının devamında her şeyden önce günümüzde şekillenen küresel ekonomik düzenin her yönüyle ele alınıp bunu kontrol edebilecek hukuki ve idari mekanizmaya olan ihtiyaca dikkat çekmektedir. Ancak o, dünyevileşmeyi önlenmesi kabil olmayan zaruri bir sonuç olarak görmektedir. Çağdaş küresel medeniyet, daha çok Batılı formlar taşıdığı için, içinde bulunduğumuz halin bu medeniyetin verimlerinin tabii sonucu olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu gidişi mutlaklaştırmak, gerçeği kısmen yansıtmakla birlikte yeni imkanlarla dolu geleceği karartmaktadır.

Din bireyin anlam dünyasındaki boşlukları ne kadar doldurabilirse, yeni bir dünya yaratmada o kadar etkili olur. Bu sebeple bu konuda dinin, bireyleri kuşatmak için getirdiği muhtevanın onların ihtiyaçlarına ne ölçüde cevap verebildiği ve onun anlam dünyasına ne kadar hitap edebildiği son derece önemlidir.⁴² Her dinin, özellikle yüksek dinlerin hayatın birçok önemli meselesi ile ilgili insanların çeşitli olay ve problemlere karşı tutum ve davranışlarını ihtiva eden zengin bir fikri muhtevası vardır. İnsanlar normal gündelik işlerini yaparken bile bu fikri muhtevanın tesiri altında kalır. Farkında olsun veya olmasınlar, evreni o dinin zihniyeti çerçevesinde

⁴¹ Frayer, *Din Sosyolojisi*, s.77.

⁴² Niyazi Akyüz, “*Din ve Toplum İlişkisi*”, Din Bilimleri 2, ANKUZEM Yayınları, Ankara, 2007 s. 75.

görürler.⁴³ Bir toplumsal değişim faktörü olarak din, özellikle meşruiyet ve zihniyet kazandırma, çatıştırma, organize etme, sosyalleştirme, yapılandırma, motive etme, kimlik ve kişilik kazandırma, toplumu düzenleme gibi işlevleri yerine getirmekle toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinin merkezinde yer almaktadır.⁴⁴

Sonuç

Din ve kültür, kazanımları itibariyle insanın bütün deneyimlerine yansıyan iki kadim kurumdur. İlişkinin bir tarafında yer alan din, kültürel sahanın tamamına şamildir. Dini inancın fertlerde oluşturduğu zihniyet, onların hayat tarzına, dünyaya bakışlarına doğrudan nüfuz eder. Ancak bu durum fertlerin dini bakış açılarında ve yaşantılarında kültürel unsurların yadsınması sonucunu doğurmamalıdır. Çünkü din, bir yönüyle kültürün üstünde yer alırken bir yönüyle de onun içindedir.

İnsanın sahip olduklarının neredeyse tümü geçmişin bir mirasıdır. Benim düşünme, hissetme ve konuşma tarzım, büyük oranda içinde yaşadığım tarih diliminin ve kültürel yapının bir yansımasıdır. Böylece bir neslin kişilik özellikleri, geçmiş nesillerin ruhsal, zihinsel, sosyal ve estetik unsurların kolektif aktarımı ile şekillenmektedir. Dolayısıyla dini telakkinin oluşumunda kültürel unsurlar yadsınmaz. Bu noktada dinin kültüre karşı takınacağı tavır önem kazanmaktadır.

Dinin, temas kurduğu toplumlarda biriken tarihi mirası; davranışlara yansıyan değer hükümlerini, alışkanlıkları, hukuki teamülleri tümüyle reddetmesi mümkün değildir. Din, elbette toplumsal ve kültürel olana karşı bir takım ayrıştırma ve ayıklamalarda bulunacaktır. Ancak geleneksel hayatın tarihsel köklerine yabancılaştırmamak için toplumsal ve kültürel süreklilik de gözetilmelidir. Çünkü kültürel miras, oluşum ve gelişim safhalarında medeniyetlere hamle yapma imkânı sağlar. Özetle din ve kültür, birbiriyle ilişkili olarak ve iç içe düşünülmelidir. Ancak aralarında bir ayrılık değil, birbirini tamamlama tarzında bir ilişki gözetilmelidir.

⁴³ Akyüz, "Din ve Toplum İlişkisi", s. 75.

⁴⁴ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul, 2003, s. 124.

Kaynaklar

- Akyüz, Niyazi “Din ve Toplum İlişkisi”, *Din Bilimleri 2*, Ankuzem Yayınları, Ankara, 2007.
- Altuner, İlyas, “Dil, Anlamlandırma ve Yorumlama Üzerine Bir Deneme”, *Beytulbikme An International Journal of Philosophy*, Vol. 2, No. 1, 2012.
- Altuner, İlyas, “Üpanışad Metinlerinde Varlık Düşüncesi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 6, 2015.
- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yayınları, İstanbul, 1993.
- Bilgeseven, Amiran K., *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.
- Chantrell, Glynnis (ed.), *The Oxford Dictionary of Word Histories*, Oxford University Press, 2002.
- Dursun, Davut, *Din Bürokrasisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1995.
- Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın, Konya 1995.
- Eliot, Thomas S., *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, 1981.
- Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kapsüz, AÜİF Yayınları, Ankara, 1964.
- Keskin, Y. Mustafa, “Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, 2004.
- Kılıç, Recep, “Din ve Kültür”, *Din Bilimleri 2*, ANKUZEM Yayınları, Ankara, 2006.
- Korlaelçi, Murtaza, “Din ve Kültür İlişkisi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, sayı 8, 1993.
- Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Okumuş, Ejder, *Toplumsal Değişme ve Din*, İstanbul, 2003.
- Onat, Hasan, “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur’an’ın Rolü”, *1. Kur’an Sempozyumu*, Ankara, 1994.
- Öner, Necati, “Kültür”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, c. 1, sayı 2, Ankara, 1991.

Özkan, Fatih, *Din Kültür İlişkisi*, Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1997.

Thomas, J. Heywood, "Paul Tillich", *A.Ü.İ.F.D.*, çev. Mehmet Dağ, cilt: 22, sayı: 1, 1978.

TURHAN, Mümtaz, *Cemiyet İçinde Fert*, MEB yayınları, İstanbul, 1983.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İFAV Yayınları, İstanbul, 1995.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Battal İnandı, Ankara 1987.